

КОНСТРУКТИВНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЯХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

CONSTRUCTIVE BEHAVIOR OF A PERSONALITY IN THE TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS

У статті розглядається проблема змісту, структури та виявів конструктивної поведінки як критерію встановлення особистісної балансу між усталеними цінностями, сенсами й актуальними соціальними викликами. Доведено значущість конструктивної поведінки особистості в умовах трансформації суспільних відносин. Розкрито зміст категорії конструктивної поведінки, її провідні ознаки, зокрема продуктивність, функціональність і плідність, із позиції семантичної універсалізації.

Презентовано авторську структурно-процесуальну модель конструктивної поведінки та проаналізовано зміст цієї моделі. Розкрито зміст когнітивного, мотиваційного й емоційно-вольового компонентів конструктивної поведінки особистості та наголошено на їхній синергійній взаємодії.

Диференційовано втілення конструктивної поведінки в стабільному та кризовому (перехідному) періодах життя особистості. Під час стабільного періоду втілення конструктивної поведінки відбувається через реалізацію життєвого задуму, покликання, вироблення та модифікацію індивідуальної стратегії самоздійснення, використання і збагачення особистісного потенціалу. В умовах переживання особистістю кризи її конструктивна поведінка втілюється в ревізії життєвих цінностей і поведінкових паттернів, перебудові самоставлення та самовираження, зміні поведінкових стратегій і тактик, розвитку особистісної гнучкості.

Провідними результатами системної побудови та реалізації конструктивної поведінки особистості в стабільному періоді життя визначено досягнення особистісної ефективності й автентичності, самовдосконалення, узгодження особистісної ідентичності. Наслідками успішного подолання життєвої кризи особистістю в річці її поведінкових виявів визнано закріплені конструктивні копінг-стратегії, посилення толерантності до суспільної невизначеності, особистісне зростання.

Ключові слова: особистість, конструктивна поведінка, суспільні трансформації, життєва криза, особистісна ефективність,

автентичність особистості, самовдосконалення, особистісне зростання.

The article examines the problem of content, structure and manifestations of constructive behavior as a criterion for establishing a balance between established values, meanings and current social challenges. The significance of constructive behavior of an individual in the conditions of transformations of social relations has been proved. The content of the constructive behavior category, its leading features, including productivity, functionality and fruitfulness, from the standpoint of semantic universalization has been explained.

The author's structural-procedural model of constructive behavior is presented and the content of this model is analyzed. The content of cognitive, motivational and emotional-volitional components of constructive behavior of an individual has been revealed and their synergistic interaction has been emphasized.

Embodiment of constructive behavior in stable and crisis (transitional) periods of life have differentiated. During a stable period, the embodiment of constructive behavior occurs through the implementation of life plans, vocations, development and modification of individual strategy of self-realization, use and enrichment of personal potential. In the conditions of a person's experience of the crisis, their constructive behavior is embodied in the revision of life values and behavioral patterns, restructuring of self-attitude and self-expression, changes in behavioral strategies and tactics, and the development of personal flexibility.

The leading results of the systematic construction and implementation of constructive behavior of an individual in a stable period of life are the achievement of personal efficiency and authenticity, self-improvement, coordination of personal identity. Consequences of successfully overcoming a life crisis by a person in line with behavioral manifestations are recognized as fixed constructive coping strategies, increased tolerance for social uncertainty, and personal growth.

Key words: personality, constructive behavior, social transformations, life crisis, personal efficiency, authenticity of personality, self-improvement, personal growth.

УДК 159.943

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.28>

Столярчук О.А.

Д. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик
Київський університет
імені Бориса Грінченка

Динамічний розвиток суспільства потребує від особистості швидкого та гнучкого реагування на системні трансформаційні зміни. Встигати орієнтуватись у насиченому інформаційному процесі, невпинній технологічній модернізації, крокувати в ногу з часом, що вимагає постійного розвитку та вдосконалення, – актуальні виклики сьогодення для сучасної особистості, які суперечать її одвічним потребам у стабільності та безпеці. Виразним зовнішнім індикатором знаходження особистістю балансу між усталеними цінностями, сенсами й актуальними соціальними викли-

ками є конструктивна поведінка. Будувати та демонструвати її в умовах пролонгованих трансформацій суспільних відносин пересічній особистості стає дедалі важче, тим паче, що невизначеність стає провідною ознакою соціального поступу.

Отже, в сучасній психологічній думці епохи постмодерну простежується виразна методологічна суперечність. З однієї сторони, активізується індивідуальна потреба особистості в побудові конструктивної поведінки як маркера її успішної адаптації в бурхливому морі соціальної невизначеності, з іншої – науко-

во-прикладні розвідки пояснюють феномен конструктивної поведінки лише фрагментарно (приміром, у річищі конфліктології). Наш дослідницький задум реалізовує спробу подолання цієї суперечності з метою семантичного поглиблення розуміння категорії конструктивної поведінки, що надалі стане підґрунтям для напрацювання прикладних методик і практик її побудови. *Метою статті* є виклад результатів аналізу й обґрунтування категорії конструктивної поведінки, а також презентація авторської структурно-процесуальної моделі конструктивної поведінки особистості.

Зазвичай поняття конструктивної поведінки вживається стосовно способів реагування особистості в конфліктних ситуаціях. Як слушно зазначає вітчизняна дослідниця Н. Антонійчук, конструктивна модель поведінки властива людям, які прагнуть уникнути конфлікту, знайти рішення, яке задовольняє всіх. Люди, яким властива така модель поведінки, охоче вступають у переговори, прагнуть прояснити предмет розходження поглядів і знайти шляхи їх урегулювання. Таким чином, особи з конструктивною моделлю поведінки в конфлікті прагнуть залагодити конфлікт. Вони націлені на пошук такого рішення, яке задовольнить усіх, їм властиві відмінна витримка і самовладання, до опонента ставляться досить приязно, відкриті, у спілкуванні лаконічні і небагатослівні [1, с. 5].

Однак нам видається доречною універсальна позначення прикметником «конструктивний» усього діапазону поведінкових проявів людини на підставі семантичного підґрунтя цього психологічного феномена [7]. Відповідно, конструктивна поведінка тлумачиться нами у трьох аспектах: по-перше, це *продуктивна* поведінка, яка стає основою життєтворення, по-друге, *функціональна* поведінка, що є умовою для успішної діяльності, підґрунтям для подальших рішень, по-третє, *плідна* поведінка, яка є виразником успішного самоздійснення.

Конструктивну поведінку доречно вважати психологічним феноменом, який поєднує в собі складові компоненти особистості та виразно демонструє її стійкі властивості, що відображено в розробленій нами структурно-процесуальній моделі (рис. 1). Як і ряд інших особистісних проявів, конструктивна поведінка є наслідком синергійної дії когнітивного, мотиваційного та емоційно-вольового компонентів.

Когнітивний компонент складається з опрацьованого та більш-менш систематизованого досвіду, сукупності вироблених у процесі освіти та саморозвитку компетенцій, здебільшого соціально зумовлених, але інтеріоризованих гендерних і вікових настановлень щодо прийнятних і моделей поведінки, Я-образу як результату самоусвідомлення.

У звичних або ж рутинних життєвих ситуаціях когнітивний компонент зазвичай проявляється скорочено, згорнуто, оскільки тоді поведінкові акти базуються першочергово на інших компонентах чи навіть набувають напівавтоматизованого змісту, спираючись на усталені для особистості стереотипи. Натомість здоровий глузд стає панівним у вибудові її поведінки, а когнітивний компонент набуває дискурсивного характеру, в ситуаціях життєвого вибору, що потребують зважених рішень і усвідомленої поведінки.

Мотиваційний компонент, як правило, проявляється в певній аксіологічній ієрархії, де на поверхні чинників конструктивної поведінки пролягають її актуальні потреби й інтереси, скажімо, базові рівні піраміди потреб за авторством А. Маслоу. Глибинний рівень охоплює сформовані цінності на кшталт здоров'я, стосунків тощо, усвідомлені сенси (розвитку, самоактуалізації, життя загалом). Окреме, вельми почесне місце в цій мотиваційній ієрархії займає покликання як цільове втілення потреби в самореалізації на площині професійної чи/та громадської діяльності, шлюбно-родинних взаємин, хобі. За влучним висловом В. Франкла, покликання тотожне вибору глобальної мети, яка найбільше відповідає прагненням людини та її цінностям [9]. Відповідно, осмислене покликання, поєднуючи у своєму змісті індивідуально бажане та соціально значуще, стає максимально сприятливою платформою для самоздійснення особистості, а також провідним мотивом її конструктивної поведінки.

Якщо брати до уваги думку дослідниці Я. Крушельницької щодо мотиваційних стратегій діяльності людини, які можуть сприяти або протидіяти її прогресивному розвитку, то конструктивна поведінка є виразником тих стратегій, які сприяють розвитку особистості. Ці стратегії характеризуються вибором високозначущих цілей, а досягнення їх вимагає мобілізації функціональних та інтелектуальних можливостей, переборення труднощів, часто в умовах ризику [4, с. 166]. Мотиваційні стратегії, що не сприяють, а заважають прогресивному розвитку особистості, провокують її стагнацію чи й деградацію, характеризуються звуженням сфери діяльності, і на цій підставі відповідна їм поведінка має деструктивний характер.

Емоційно-вольовий компонент доповнює структурну тріаду конструктивної поведінки особистості. Емоції та почуття як супровідні аспекти життєдіяльності людини провокують певні вчинки, а згодом супроводжують їх осмислення. Синергія емоційного потоку та поведінкових реакцій суттєво визначає рівень психологічного благополуччя особистості. Якщо вектор переживань спрямований на

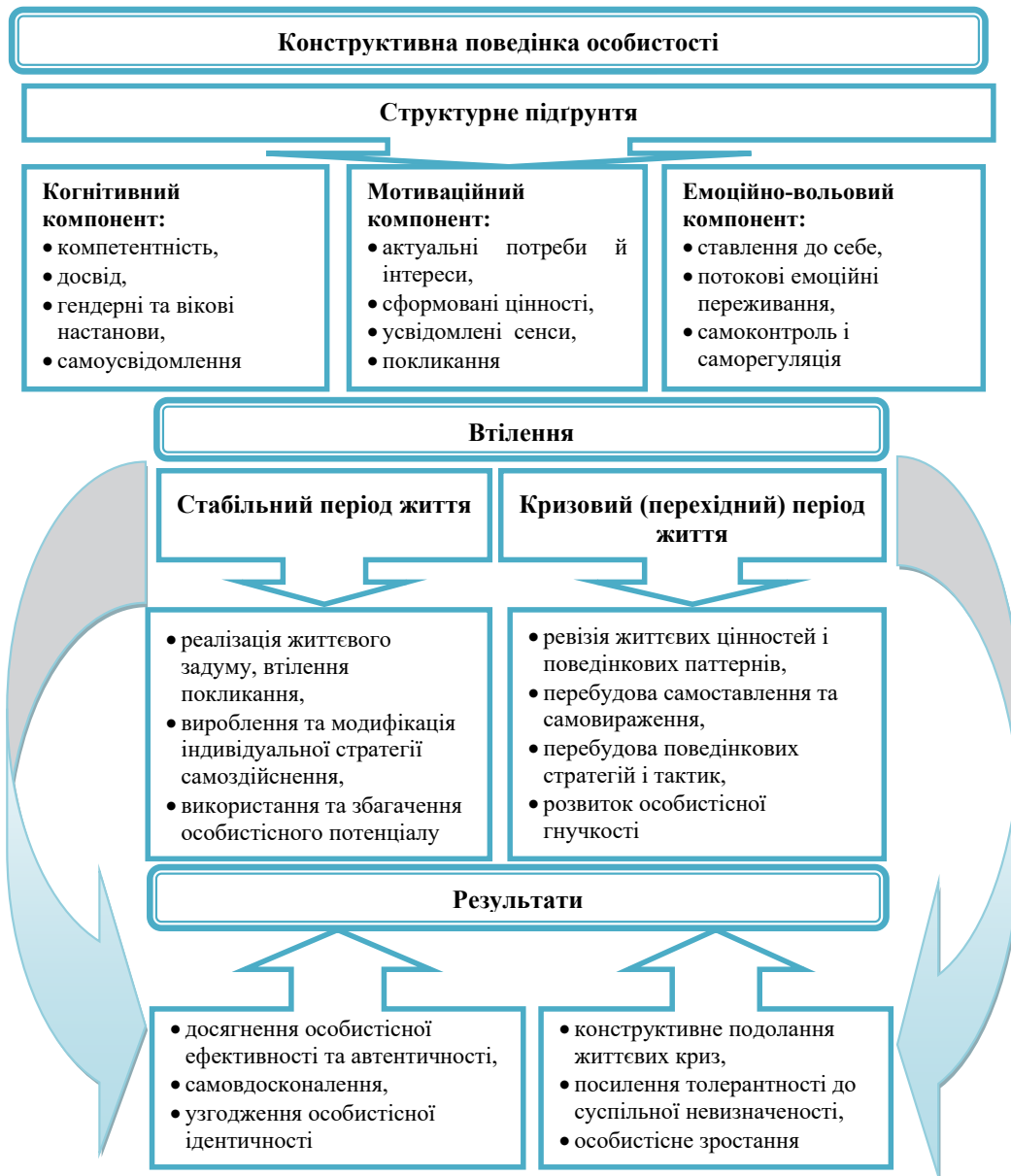

Рис. 1. Структурно-процесуальна модель конструктивної поведінки особистості

себе, то йдеться про прийняття себе, ставлення до себе, що постає значущим маркером конструктивної поведінки особистості, дотичної до її Я-концепції. Домінанта вольових проявів актуальна в поведінковій сфері людини, що має справу із зовнішніми та внутрішніми перешкодами та стійкою інтенцією їх подолання. Інструментом реалізації цієї інтенції стає саморегуляція. За визначенням С. Потапової та О. Землянської, саморегуляція – це усвідомлювана регуляція людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям і пред’явленим вимогам, нормам, правилам, зразкам [5, с. 151]. Розвинені самоконтроль і саморегуляцію як провідні характеристики суб’єктності особистості можна вважати як

умовами, так і показниками її конструктивної поведінки.

Втілення конструктивної поведінки відбувається через узгодження суспільних вимог і індивідуальних орієнтирів та має дещо різну функціональність під час стабільних і кризових періодів життя людини. Так, на стабільному відрізку життєвого шляху поведінка особистості набуває конструктивного характеру, якщо спрямовується на реалізацію життєвого задуму, втілення покликання. При цьому відбувається вироблення та модифікація індивідуальної стратегії самоздійснення, а також використання та збагачення особистісного потенціалу. Безперечно, навіть під час цього періоду поведінка особистості не претендує на ідеальність, зразковість, адже ніхто не позбав-

лений помилок. Але якщо помилки не стають підґрунтям для змін чи особистість потрапляє у стан стагнації, зациклюючись на зоні комфорту, це провокує кризовий період власного життя. Причинами особистісної кризи можуть стати й неочікувані критичні ситуації, пов'язані із загрозою вітальній і/чи ментальній сферам життя людини.

Життєва криза стає випробувальним майданчиком для особистісної зрілості, життєстійкості людини, що, безперечно, зачіпає і її поведінку. Як слушно зазначає Т. Титаренко, «кожна криза допомагала вам ставати більш незалежною людиною. Незалежною від зовнішніх обставин і від внутрішніх зобов'язань. Ви починали більше цінувати свою автономію, краще оберігати свої кордони, тримати дистанцію» [8, с. 34].

Поведінка людини, що конструктивно долає кризу, стає більш гнучкою, а цінності – автентичними, оскільки у вирі кризових переживань неминуче відбувається ревізія життєвих цінностей і поведінкових паттернів, а також перебудова самоставлення та самовираження. Зміна поведінкових стратегій і тактик зумовлюється й переглядом людиною власних часових вимірів – вона нарешті збалансовує минулі досягнення, майбутні очікування та плани з теперішнім екзистенційним розмаїттям. Конструктивна поведінка людини в кризовому періоді її життя спрямована не лише на вирішення суперечностей, які спровокували кризу, а й на збереження власного особистісного потенціалу, позитивних стосунків з оточенням, мінімізацію негативних наслідків перехідного періоду.

Вікові кризи, в баченні Е. Еріксона, фігурують як роздоріжжя для вибору прогресу чи регресу, формування антагоністичних психологічних надбань – довіри чи недовіри до світу, автономії чи залежності, близькості чи ізоляції, прогресивності чи застою тощо [12]. Ці психічні надбання своєю чергою віддзеркалюють конструктивну чи деструктивну моделі поведінки особистості, яка вийшла з виру кризових переживань.

Говорячи про втілення конструктивної поведінки особистості, умовно можна диференціювати результати цього втілення, сформовані під час стабільних і кризових періодів її життя. Підкреслюємо умовність цієї диференціації, позаяк обидва періоди, посилюючи дію один одного, можуть стати сприятливою площиною для розвитку позитивних особистісних надбань, а конструктивна поведінка постає як умовою, так і ознакою їх формування. Приміром, системні вияви конструктивної поведінки особистості виразно свідчать про її ефективність. Особистісну ефективність ми тлумачимо як інтегративну якість особистості, що полягає в її здатності ставити свідомі цілі та дося-

гати їх, долаючи перешкоди та раціонально витрачаючи психофізіологічні ресурси. Можна виокремити провідні ознаки особистісної ефективності. По-перше, особистість досягає значних результатів діяльності, які високо оцінюються як нею самою, так і суспільством загалом. По-друге, при цьому вона переживає радість, задоволення, щастя, зростає самооцінка та самоповага особистості. По-третє, досягнення поставлених цілей хоч і потребує значних фізичних і психічних (інтелектуальних і вольових) зусиль, але не виснажує ресурси особистості, не підриває її фізичне та психологічне здоров'я.

На більш глибинному рівні конструктивна поведінка особистості є маркером досягнення нею автентичності. Як наголошував філософ М. Хайдеггер, навіть діючи в силу сформованих обставин «долі», можна чинити автентично, якщо свідомо і вільно самому вибирати варіант своїх дій [10, с. 418]. У цьому вислові влучно вказано на переплетення в мотивації конструктивної поведінки особистості зовнішніх чинників, на кшталт впливу соціуму, який в її проєкції сприймається як нездоланні обставини, доля, фатум тощо, та внутрішніх – покликання, цінностей, сенсів – усвідомлених, вистражданих і усталених. Вітчизняні дослідники В. Зливков та С. Лукомська розглядають автентичність як мультимодальний конструкт, що складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів: усвідомлення, об'єктивності, поведінки та реляційної орієнтації. Поведінковий компонент полягає у здатності поводитись відповідно до власних цінностей та ідеалів [3, с. 130], що, безперечно, можна вважати критерієм конструктивної поведінки.

Оскільки конструктивна поведінка в системному прояві потребує постійної рефлексії та саморегуляції особистості, стає підґрунтям, глибоко інтеріоризованим чинником для самовдосконалення, у влучному виразі І. Беха, внутрішньої діяльності особистості в умовах її становлення. За словами вченого, особистісне становлення можливе за умови максимальної напруженої активності, доступної людині лише у глибинах внутрішнього світу. Внутрішня діяльність набагато складніша і вимагає настійливої напруги волі. Довільна поведінка є людською самодіяльністю, тому що вона найбільшою мірою пов'язана з тими діями і вчинками, які мотивуються осмисленим рішенням. Для вольових проявів суттєве те, що вони перетворюють мислення особистості на вчинкове, дієве, емоційно-вольове. А це – шлях до розвитку активної, творчої особистості [2]. Перегукуються з позицією вченого і погляди дослідниці Н. Пророк, яка теж підкреслює вольовий характер самовдосконалення, наголошуючи, що для досягнення поставленої мети самовдосконалення людина стикається

з важкою працею, переборенням себе, необхідністю докладати зусиль [6, с. 531], а отже, системно і систематично будувати та виявляти конструктивну поведінку.

Також системна конструктивна поведінка є запорукою узгодження, а згодом виразником особистісної ідентичності. Розробник цієї категорії Е. Еріксон описує Его-ідентичність як трирівневу структуру, де часова протяжність є атрибутом індивідуального рівня, на особистісному рівні проявляється через почуття власної унікальності, а соціальний рівень забезпечується прийняттям суспільних, групових ідеалів і стандартів [12]. Відповідно, конструктивна поведінка особистості має індивідуальний характер, що відображає специфічні для конкретної особи внутрішні психічні прояви, які водночас узгоджені з прийнятними для неї соціальними нормами та приписами.

Під час переживання особистістю життєвої кризи в позитивному векторі відбувається відшліфування поведінкових реакцій через підбір і застосування конструктивних копінг-стратегій, що виразно свідчить про конструктивне подолання цієї кризи. Також криза завжди супроводжується почуттям безпорадності перед складними життєвими обставинами, послабленням чи втратою контролю над реалізацією життєвого задуму. Як влучно висловлюється Т. Титаренко, монотонний, одноманітний рух життєвим шляхом, що обростає звичками, обов'язками і боргами, несподівано різко переривається. Виявляється, треба терміново шукати нову роботу, брати на себе нову відповідальність, переживати зраду, самотність, розчарування [8, с. 32]. Подолання такого потужного виклику для особистості робить її гнучкою, посилює толерантність до суспільної невизначеності, мінливості власної життєвої траєкторії. Через страждання, болісну рефлексію, відновлення власної ідентичності особистість зростає, стає більш зрілою, а її поведінка стає більш автентичною, виваженою, автономною та послідовною.

Висновки. Отже, конструктивна поведінка розглядається як різновид поведінки, що стає основою життєтворення, є умовою для успішної діяльності, підґрунтям для подальших рішень і виразником успішного самоздійснення особистості. Конструктивна поведінка поєднує у своїй структурі когнітивний, моти-

ваційний і емоційно-вольовий компоненти, активно формується та виявляється як у стабільні, так і в кризові періоди життя людини. Системне практикування конструктивної поведінки є виразником низки позитивних особистісних надбань, свідченням особистісного вдосконалення та зростання.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в укладанні та апробації психодіагностичної програми, спрямованої на дослідження ознак, рівня та чинників конструктивної поведінки особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонійчук Н. Конфліктна поведінка особистості як результат впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2019. Випуск 5. С. 3–8.
2. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
3. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Автентичність як чинник благополуччя особистості. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i45/13.pdf> (дата звернення : 09.01.2022).
4. Крушельницька Я.В. Фізіологія і психологія праці : підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 367 с.
5. Потапова С.М., Землянська О.В. Саморегуляція як професійно важлива якість працівника ОВС. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 150–154.
6. Пророк Н.В. Уявлення про самовдосконалення в сучасній психології. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка / За ред. С.Д. Максименка*. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. Т. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 23. С. 527–537.
7. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. 1973. Том 4. 266 с.
8. Титаренко Т.М. Випробування кризою. *Одіссея подолання : навч. посібник для закладів вищої освіти*. 3-є вид., доповнене. Київ : Каравела, 2021. 248 с.
9. Франкл В. О неповторимости человека. *Человек в поисках смысла / пер. с англ. и нем.; под ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева*. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. Москва : Академический проект, 2011. 460 с.
11. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург : Летний сад, 2000. 416 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.